

ÖMER OBUZ
Hayvan Katliamları ve Himaye

ÖMER OBUZ Siirt'te doğdu. Doktora eğitimini "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Düşünce Dünyası" isimli teziyle tamamladı. Bu tez daha sonra kimi düzenlemelerle *Türk Rönesansının Peşinde Bir Aydın: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu* (Libra Kitap, 2018) adıyla neşredildi. Ayrıca Siirt'in *Cumhuriyet Serüveni (1923-1950): Gelenek, Modernite, Milli Kimlik* (Akıl Fikir Yayınları, 2017) ve *Ölüme Tutulmak: İstanbul'un Eski Bağlılıkları* (Kabalıcı Yayınları, 2021) isimlerini taşıyan iki kitap çalışması daha var. Özellikle toplumsal hayat üzerine okumaya ve yazmaya devam etmektedir.

İletişim Yayınları 3236 • Tarih Dizisi 167

ISBN-13: 978-975-05-3413-3

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

YAYINA HAZIRLAYAN Berkay Üzüm

KAPAK Suat Aysu

KAPAK İLLÜSTRASYONU Hayırsız Ada'ya (Sivriada) sürülen sokak köpekleri, *Le Petit Parisien*, 31 Temmuz 1910

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Yağmur Yıldırım Bayrakçı

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ÖMER OBUZ
Osmanlı'dan
Erken Cumhuriyet'e
**Hayvan
Katliamları
ve Himaye**
Kediler, Köpekler, Kargalar

Abim Mesut ile ablam Zeynep'e...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	9
KENAR NOTU.....	11
MERHAMET VE GADDARLIK ARASINDA OSMANLI İSTANBULU’NUN HAYVANLARI	23
Sınırlar	33
Sapmalar	40
<i>Sultanların canavarları</i>	57
ÖLÜM KAMPINA SÜRÜLEN KÖPEKLER	69
Sürgünün ertesi: Kademeli imhadan doğrudan imhaya.....	85
Medeni[leş]mekle gelen yıkım: “Ne şayan-ı hayret bir himaye-i hayvanat”	97
Aşırılıklar: Bir kuyruk kaç kuruş?	105
KARGALARA İLAN-I HARP: “KARA DÜŞMANLAR”I NİÇİN ÖLDÜRMEİ?	113
NORMALİN ÖTESİ: LÜFER DE VAR, KARGA DA	125
YAŞASIN KEDİLER!	133

PİS SOKAKLARIN TEMİZ KEDİLERİ OLMAZ:	
KİR, PAS, NEFRET	141
İSTANBUL'DA KEDİ ENGİZİSYONLARI	153
KEDİLER FARELERE, İNSANLAR HERKESE KARŞI	167
ETİNDEN, SÜTÜNDEN, DERİSİNDEN:	
KEDİLERİ NE YAPMALI?	177
DÜZENDE SARSINTI	189
KAYNAKÇA	199

TEŞEKKÜR

Siirt'te geçen çocukluğuma dair çok fazla anı anımsayamasam da var olanların pek çoğu evimize, bahçemize ve bahçemizin güzel sakinlerine, kedilerine ait. İki katlı kırmızı evimizi çepeçevre sarmalayan incir, fıstık, dut ve diğer pek çok ağaç kuşlara; bahçenin istinat duvarlarıysa arılara ve kedilere meskendi. Son yılların aksine eskiden şehrin sokaklarında köpekler pek yoktu ama hemen her köşe başının renk renk kedileri olurdu. Benim de aklımın yeni yeni ermeye başladığı zamanlarda bağ kurduğum ilk hayvan, bu küçük, minyatür kaplanlardı. Kedilere ayrı bir sevgi beslemenin önde gelen nedeniyse ablamdı çünkü onlara öyle seven ve merhametle yaklaşıyordu ki bundan etkilenmemek mümkün değildi. Doğrusu hâlâ evini onlarla paylaşıp onları düşünüyor olmasına hoşlukla bakıyorum. Hem insanlar biraz da bakıp gördükleri, duydukları, öğrendikleri ve nihayetinde tercihleriyle var olan varlıklar değiller mi? Bu nedenle bana, bize benzemeyenleri sevmenin tercihlerin en güzeli olduğunu öğretmeye çalışan ablama, Zeynep'e çokça teşekkür ederim.

Bitirmeden, elinizdeki çalışmaya alan açıp da yayımlanma sürecine ilk katkıyı sunan değerli Tanıl Bora'ya, araştırmayı önerileriyle destekleyen Abdullah Onay'a, önemli katkılarından ötürü Berkay Üzüm'e minnettarım. Çalışmayla ilgili yeni bilgiler keşfetmemi sağlayan Ercüment Topuz'a, hocalarım Kemal Yakut ile Bekir Koçlar'a, özverili öğrencilerim Esmâ Benek ile Çilem Kurt'a ve her zaman yanımda hissettiğim eşim Münife ve aileme teşekkürlerimi iletmeliyim.

KENAR NOTU

Acaba insanoğlu yeryüzünde ilk kez hangi hayvan(lar)la karşılaşmıştı? Ama bundan önemlisi bu karşılaşmada taraflar ne yapmışlar, ne hissetmişlerdi? Hemen söylemeliyim ki bunu bilme şansımız yok; dolayısıyla sorunun mutlak bir yanıtı da. Ancak doğrusunu isterseniz bu soruyla ilgili asıl beklentim, yaşantılarımız üzerinden bir dakika bile olsa hayvanlarla karşılaştığımız anları hatırlamayı, düşünmeyi sağlayabilmek. Bunu yaptığımızda büyük olasılıkla kimilerini kafeslerde ya da bir yerlere zincirlenmiş; kimilerini ise çöplerin içerisinde yiyecek ararken ya da yaralı ve hasta olarak gördüğümüzü hatırlarız. En iyi ihtimalle çoğumuz onlarla bu şekilde karşılaşıyoruz, hem de her gün. Aynı zamanda işkence edilen, tekmelenen, uzuvları kesilen, kör edilen hayvanları da görüyoruz yahut duyuyoruz. Peki ne hissediyoruz, ne yapıyoruz? Bazılarımız umursamıyor, bazılarımız üzülüyor ama çok azımız bu yaşananlarda dolaylı da olsa payının olup olmadığını sorguluyor, bir hesaplaşmaya gidiyor ve hayvanlara işkencenin geçmişini/tarihini merak ediyor. Bu çok önemli, zira insanın yıkımlarla dolu geçmişiyle yüz-

leşmesi, şiddeti tamamen kaldıramasa bile azaltmaya, böylece birçok hayvanı kurtarmaya yetebilir. Bence bu hususta tarihe bakmak bize yardımcı olabilir.

İnsanoğlunun diğer türlere karşı bu denli yıkıcı olması, doğaya sürekli burnunu sokması, bencilliğinden, gücünden ya da açgözlülüğünden midir? İlk bakışta bunlar etkili görünüyor. Ancak doğrusunu isterseniz ben derinlerde bir yerde bu hisleri tetikleyen başka bir şeyin de olduğunu düşünürken Yuval Noah Harari'den insanların, milyonlarca yıl önce sadece küçük hayvanları avlıyorken, kendilerinin ise büyük avcılarının avı olduklarını, 400.000 yıl önce büyük hayvanları avlamaya başladıklarını ve 100.000 yıl önce de besin zincirinin tepesine çıktıklarını öğrendim.¹ Üstelik şunu biliyoruz ki insanlar, zamanla yeni alanlar inşa ederek kendilerini gönüllü olarak doğadan tecrit etti ama doğayla bağını tamamen kopar(a)madılar. İnsanoğlu, doğada sürekli mücadeleye içerisinde olan sayısız türün, kendi dertleri yetmezmiş gibi başlarına bela olmaya ve doğayı yağmalamaya devam etti. Tüm bunları gözden geçirince zihnimde kışkırtıcı bir düşünce belirdi: Geçmişinde bir bakıma örselenmiş olan insanoğlu bir tür güç zehirlenmesiyle içten içe bir intikam peşinde miydi? Belki de besin zincirinin zirvesinde olmanın sorumluluğunu, üstelik en zeki tür olmasına rağmen kaldıramamıştı.

Kimilerine saçma gelebilecek bu düşünceden sıyrılıp ilk sorudan devam edecek olursak, evet, ilk karşılaşmayı bilmiyoruz, hatta insanoğlu için kötü bir tecrübe de olmuş olabilir ancak sonraki karşılaşmaların hayvanlar için iyi olmadığı açık. Günün sonunda en masum olanlarımız dahi onları kimi zaman eğlenmek ve/veya stres atmak için kafeslere, fanuslara tıktı; kimi zaman daha çok yiyebilmek için besledi;

1 Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*, çev. Ertuğrul Genç, Kolektif Kitap, İstanbul, 2021, s. 26.

büyüttü ya da yalnızlığını gidersen diye evlere kapattı. Gücü elinde bulunduranlar ise yeri geldi onları topluca katletti.

İnsanoğlunu böylesine acımasızca davranmaya iten temel neden, kendilerini hayvanlardan üstün görmeleri ve onların insanlara hizmet için yaratıldığına inanmalarıydı. Bazı dinlerin ve filozofların katkısıyla bu yaklaşım, asırlar boyunca yerkürenin her bir yanında itinayla işlendi, yaygınlaştırıldı. Aristoteles, Descartes ve John Locke gibi önemli düşünürler buna benzer fikirleri yayanlardan bazılarıydı. Aristoteles'e, "Bitkilerin hayvanlar için, ikinci olarak da tüm öteki hayvanların insanlar için varolduğuna inanmamız gerekir"² şeklindeki cümleyi kurdurtan, hayvanların insanlar için var olduğuna yönelik inancıydı.

İnsanların hayvanlarla ilişkisini üstünlük temelinden değerlendiren Descartes hayvanları bir tür makine, otomatlar olarak görmüştü. Onları akıldan yoksunlukla insandan aşığı görerek pek çok şeyi yapsalar bile bazılarını yapamamalarını, görüşlerini desteklemek için kullanıyordu: "Buradan da, onların bilinçli bir şekilde değil de sadece organlarına verilen düzen sayesinde hareket ettikleri meydana çıkar."³

Bu noktada bir parantezi de İslâm inancına açmak gerekir. İnsanı eşref-i mahlukat olarak tanımlayan İslâmi geleneğe göre hayvanlar insanlara hizmet için yaratılmışlardı⁴ ama bu uğurda onlara son derece hassas sorumluluklar yüklenmişti. Hayvanlardan bazıları insanların hizmetine göre tasnif edilmişse de onlara eziyet edilmesi yasaklanmıştı. Dolayısıyla üstün oldukları iddiasıyla her şeyi kendilerine hak gör-

2 Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 18, 19.

3 Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, çev. K. Sahir Sel, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1984, s. 52, 53.

4 Yasin Suresi'nin 71. ayeti şöyledir: "Görmediler mi ki, biz onlar için, ellerimizin (kudretimizin) eseri olan hayvanlar yarattık da onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar."

seler bile bu din, insanlara her dilediklerini yapma yetkisini vermiyordu. Elbette Tanrı'nın gazabından çekinenler vardı fakat sonunda kendilerini üstün gören insanların istediği oluyordu ve bunun sonuçları; denizlerde, ormanlarda ve sokaklarda yaşayan hayvanların katledilmeleriyle somutlaşıyordu. Her dinin mensubu, neredeyse tüm hayvanlara, sadece eğlenmek uğruna bile işkence çektirebiliyordu. Horozları bahis uğruna dövüştürmek, Araplarca çok eskiden beri bilinen bir davranıştı.⁵ Abbasilerin devrinde hayvanlar eğlenmek için dövüştürülürdü. Hatta hayvan pazarlarında kapışmaları için özel olarak yetiştirilmiş koç, köpek, horoz, bildircin gibi hayvanlar satılırdı.⁶ Çinlilerin cırcır böceklerini ya da balıkları dövüştürecek derecede tuhaf alışkanlıkları vardı.⁷ Eski zamanlardan itibaren, mesela Roma arenalarında hayvan dövüşleri düzenleniyordu.⁸

Buna benzer davranışlar, Osmanlı/Türk topraklarında da yaşanageldi. Gerçi pek çok yönüyle bu coğrafyanın hayvanları diğerlerine nazaran çok daha şanslıydı ancak neticede onların da muhatap oldukları, ne yapacakları kestirilemez, yıkmak, katletmek ve yok etmek konusunda evrenin en maharetlileri olan insanlardı.

Bu toprakların hayvanlarının hal-i pürmelalini incelemek benim için bilhassa manevi açıdan zorlayıcı oldu. Zorluğa hüznün, mide bulantıları ve sıkılğanlık eşlik etti. Zira öldürülenler, yenmek istenenler, derisi yüzülen, kuyrukları kesilen ve kafası koparılanlar, her zaman yanı başımızda biten, sevilmeysi, okşanmayı bekleyen, bazen korkutsalar da tanıdı-

5 Ramazan Altınay, *Emevilerde Günlük Yaşam*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006, s. 447.

6 André Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, çev. Nedim Demirtaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 198.

7 Pascal Pick vd., *Hayvanların En Güzel Tarihi*, çev. Bertan Onaran, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 93; *Akşam*, 30 Mart 1944, s. 5.

8 Pick vd., *a.g.e.*, s. 102.

ğımız, bildiğimiz hayvanlardı. Katledenler ya da bunda payı olanlarsa komşular, yöneticiler, veterinerler, mahallenin çocukları ve zaman zaman öykündüğümüz yazarlardı. Osmanlı/Türk tarihinde böylesi hadiselerin yaşanmış olabileceği kırk yıl düşünsem aklıma gelmezdi. Sıfık bu ya, hayvanlara şiddetin hep münferit kaldığını zannederdim. Yazık ki kediler, köpekler, kuşlar oldukça anlamsız gerekçelerle, ayırım yapılmaksızın ve sistematik biçimde katledilmişlerdi.

Bu arada çalışma olgunlaştıkça, yeni kaynaklarda farklı bilgiler görüp de üzerine kafa yordukça meselenin sadece ve sadece klinik boyutu olmadığını düşünmeye başladım. Hayvan katliamlarının sıhhi endişeleri/gerekçeleri ve medenileşme söylemini içeren politik bir mahiyeti olduğuna ikna oldum. Bu noktada Nevcihan Özbilge'nin *Çekirgeler - Kürtler ve Devlet* isimli çalışmasını zikretmeliyim. Bu kitap, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e önemli bir sorun olan çekirge istilalarıyla mücadele yöntemlerinin bile, bir yönüyle tarihe, siyasete ve devlete dair değerlendirmelerde alternatif bir yol olabileceğini gösterir. Diğer bir anlatımla Özbilge, çekirgeler üzerinden egemen gücün hem doğa tasavvuruna, erken Cumhuriyet dönemi tarihine ve hem de ulus-devlet idealine farklı bir perspektifle bakmaya çalışır.⁹ Kanımca kargalar, kediler ve köpeklerin ötekileştirilmeleri, toplatılmaları ve katledilmeleri de Osmanlı/Türk tarihinin bir yönünün fazlasıyla farklı bir güzergâhtan okunabileceğini gösteriyor.

Bu kitapta, II. Mahmud döneminden itibaren arıza olarak görülenlerin, medeniliğe aykırı oldukları gerekçesiyle damgalanıp imha edilmelerinin giderek kökleşen bir gelenek oluşturduğunu ve bunun erken Cumhuriyet yıllarında zirveye ulaştığını öne sürüyorum. Kedileri, kargaları ve köpek-

9 Ayrıntılı bilgi için bkz. Nevcihan Özbilge, *Çekirgeler, Kürtler ve Devlet - Erken Cumhuriyet Dönemine Yeniden Bakmak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2020, s. 1-143.